

ALTAY DİLİ¹

N. A. BASKAKOV

(Rusçadan çeviren: Faruk ÖZTÜRK)

1.1.0. GENEL BİLGİLER

1.1.1. Oyrot dili, Altay dilinin eski adlandırılmasıdır.

1.1.2. Altay dili, Türk dilinin Kıpçak grubunun Kıpçak-Kırgız alt grubuna aittir. Altay dilinin Kırgız diliyle büyük benzerlikleri vardır. Her ikisi de Kırgız-Kıpçak alt grubunun doğu kolunda yer almaktadır. Altaylar uzun zamandır Moğol-Oyrotların egemenliği altında bulunmuş, Cungar (Oyrot) Hanlığına girmişlerdir. Bu hakanlığın adına bağlı olarak Oyrotlar olarak da anılmaktaydılar.

1.1.3. Altay dili, Altay Cumhuriyetini teşkil eden Altaylar (Atay kiji, Altay, Oyrot kiji, Oyrotlar) tarafından kullanılan bir dildir. Altay dilini konuşanların sayısı 1989 yılındaki nüfus sayımına göre 60.000 kişidir.

1.2.0. DİL BİLİMİ-COĞRAFYA BİLGİLERİ

1.2.1. Altay dili, iki lehçe ile temsil edilmektedir: a) Güney kolu: Altay, Teleüt, ve Telengit lehçeleri b) Kuzey kolu: Tuba, Kumandin ve Çalkan lehçeleri.

1.3.0. SOSYAL-DİL BİLİMLİK BİLGİLER

1.3.1. Altay dili, Altayların genel bildirişim dilidir. Altayların büyük bir kısmı iki dillidir: Altayca ve Rusça.

1.3.2. Çağdaş edebî Altay dilinin esasını güney kolundaki Altay lehçeleri oluşturmaktadır. Rus ihtilâline kadar Kiril harfli edebî yazı dili kullanılmaktaydı. XIX. yüzyılda Altaylı Hristiyan din yayıcıları tarafından düzenlenmiştir. Bu dil güney kolunda bulunan Teleüt lehçesinin esasına sahiptir. Bölge gazetesi, sanat, sosyal siyasî çeviriler ve edebiyat, Altay dilinde yayımlanmaktadır.

1.3.3. İlkokullarda eğitim çağdaş Altay dilinde yapılmaktadır.

1.4.0. Altay dili abecesi, Kiril harfleri esasına dayanmaktadır.

1.5.0. Altay dilinin tarihî gelişimi meselesi incelenmemiştir.

1.6.0. Dil dışındaki ilişkiler dolayısıyla iç yapı değişiklikler incelenmemiştir.

2.0.0. DİL BİLİMİ NİTELEMESİ

2.1.0. Ses Bilgisi Bilgileri

2.1.1. Altay dilinde 8 kısa ve 8 uzun olmak üzere 16 ünlü fonem vardır.

¹N. A. BASKAKOV, "Altayskiy Yazık", *Yazıkı Mira-Turkskiye Yazıkı. İzdatelskiy Dom Kırgızistan, 1997. s. 179-187.* (БАСКАКОВ, Н. А. Алтайский язык. В книге «Языки мира: Тюркские языки. Кыргызстан: Бишкек., 1997-179-187 с.») adlı makaleden Türkçeye çevrilmiştir.

ÜNLÜLER

		Kalın		İnce	
		Düz	Yuvarlak	Düz	Yuvarlak
Dar	Kısa	ı	u	i	ü
	Uzun	ıı	uu	ii	üü
Geniş	Kısa	a	o	e	ö
	Uzun	aa	oo	ee	öö

ÜNSÜZLER

ÇIKIŞ BİÇİMLERİNE GÖRE			ÇIKIŞ YERLERİNE GÖRE				
			Çift dudak	Diş - dudak	Diş eti	Ön damak	Art damak
SIZICI	Kapanma ünsüzleri	Tonlu	b		d	g	
		Tonsuz	p		t	k	ķ
	Daralma ünsüzleri	Tonlu		(v)	J, z	y	ğ
		Tonsuz		(f)	ş, s		(h)
	Kapanma daralma ünsüzleri	Tonlu			d'		
		Tonsuz			ç (ts)		
AKICI	Geniz ünsüzleri				n		
	Yan ünsüzler		m		e	ñ	
	Çarpmalı (titrek) ünsüzler				r		

[Rusçadan alıntı kelimelerde rastlanan ünsüzler parantez içinde verilmiştir.]

Çağdaş Altay abecesinde /k/ ve /ķ/ fonemleri /k/ işaretiyle, /g/ ve /ğ/ fonemleri /g/ işaretiyle; /d'/ fonemi ise /j/ ile gösterilir.

2.1.2. Sözcüklerdeki derin vurgu, son hecededir.

2.1.3. Ünsüzlerin iki ünlü arasında tonlulaşması Altay diline özgüdür. Örneğin; *baş* 'baş' / *baji* 'başı'; *kıs* 'kız, bayan' / *kızım* 'kızım'...

2.1.4. Hece çeşitleri: V, VC, CVC, CV, VCC, CVCC. Daha karmaşık yapılara sahip heceler ise alıntı kelimelerde görülür.

2.2.0. Yapı Bilgisi Bilgileri

2.2.1. Kelimelerin yapı birimlerine ayrılması her zaman hece yapılarına uymayabilir. Örneğin; *kör-gön-lör-döñ* ‘görenlerden’ sözcüğünde hece ve yapı birimlerine ayırma uymaktadır, ancak *kör-ör-üm* (*körörüm*) ‘görürüm’ sözcüğünde uymamaktadır [bil-im-le-ri].

2.2.2. Yapı birimlerin ses birimlere karşı koyması Altay diline özgü değildir istisna olarak karşımıza çıkar.

2.2.3. Altay dilinde büyük ünlü uyumu ve küçük ünlü uyumu korunmaktadır. Küçük ünlü uyumu hem dar hem de geniş ünlülerle ilgilidir. Örneğin; *Bolgon* ‘olmuş’, *kölgö* ‘göle’.

2.3.0. Anlam Bakımından Dil Bilgisi Bilgileri

Altay dili bitişik diller grubuna girer. Altay dilinde ekleşme, dil bilgisi işlevlerinin vazgeçilmez aracıdır.

2.3.1. Altay dilinde sözcük çeşitleri üçe ayrılır:

- Ad
- Fiil
- Yardımcı öğeler: Bağlayıcı, takı, zarf-fiil.

Altay dilinde kelimeler kendi yapısına göre oluşturulur:

- Bir kökten: *Til* ‘dil’, *al-* ‘al-’
- Bir kökten ve ayrılmaz ekten: *Kız+l* ‘kırmızı’
- Bir kök ve bir yapım ekinden: *Bil-gir* ‘bilgi’
- Bir kökten ve birkaç yapım ekinden: *Kıç-r-t-u* ‘ihbarname, duyuru’
- Bileşik kelimelerden: *Bijil* ‘bu yıl’ < *bu* ‘bu’+*jil* ‘yıl’
- İkilemelerden: *Arı-beri* ‘şuraya buraya’
- Kelime öbeğinden: *Beş jıldık* ‘beş yıllık’

2.3.2. Altay dilinde ad öbekleri bulunmamaktadır.

2.3.3. Çokluk ekleri: +lar/+ler; +lor/+lör ekleridir, ayrıca kelime gövdesinin son sesine göre +dar/+der; +dor/+dör ve +tar/+ter; +tor/+tör biçimleri de vardır.

2.3.4. Çekim öbeği kelime öbekleri ve cümlelerin içinde nesne ve nesne belirleyici kelime ilişkilerini ifade etme görevini üstlenmektedir. Bu ise altı ad durum eki ile gerçekleştirilir. Yalın, ilgi, yönelme, yükleme, bulunma ve ayrılma durumları. Gövdesine göre çekim; yalın, iyelik ve zamir olabilir. İyelik öbeği sıfatlığın söz dizimi ilişkilerini ifade eder ve iyelik ekleriyle gerçekleştirilir. Örneğin; *ada+m* ‘babam’, *ene+zi* ‘annesi’, *til+i+bis* ‘dilimiz’.

2.3.5. Altay Dilinde Çatılar:

- İşteş* : **-ş, -ış/-iş** ekleriyle yapılır: *Ber-* ‘ver-’ → *ber-iş-* ‘birbirine ver-, beraber ver-’.
- Dönüşlülük* : **-n, -ın/-in** eklerini taşır: *Al-* ‘al-’ → *al-ın-* ‘alın-’.
- Edilgen* : **-l, -il/-il:** *Aç-* ‘aç-’ → *aç-ıl-* ‘açıl-’.
- Ettirgen* : **-dur/-dir; -tır/-tir:** *Al-* ‘al-’ → *al-dur-* ‘aldır-’; **-kır/-kir;** *Öt-* ‘geç-’ → *öt-kür-* ‘geçir-’;

-ır/-ir; İç- ‘iç-’ → iç-ir- ‘içir-’;
-gıs/-gis; -kıs/-kis; -ıs/-is: Tur- ‘dur-’ → tur-gus- ‘durdur-(koy- anlamında)’;
-t: Bojo- ‘boşal-’ → bojo-t ‘boşalt-’

EYLEMİN TÜR BİÇİMLERİ:

- 1) *Tekrarlama* : **-gıla/-gile; -kala/-kile:** At- ‘(silâhla) at-’ → at-kala- ‘defalarca (silâhla) at-’.
- 2) *Hafifletme* : **-ımrıza/-ımrize:** kül- ‘gül-’ → kül-ımrize- ‘gülümse-’.

Zaman anlamları zaman kategorisinin biçimleriyle aktarılır. (bk. 2.3.6)

Altay dilinde fiil kipleri şu çeşitlerle temsil edilir: Bildirme kipi, şart kipi, buyruk-dilek kipi ve dilek-şart kipi.

Şart kipinin *şimdiki-gelecek zamanı* **-sa/-se, -za/-ze** ekleriyle yapılır: *Bar-za-m* ‘gitsem’.

Şart kipinin *hikâyesi* **-gan/-gen bol-zo** biçimiyle yapılır: *Bar-ga-n bol-zo-m* ‘gitmiş olsam’.

İstek kipi ise **-gay/-gey** ekleriyle yapılır: *Bar-gay-ım* ‘gideyim’.

Buyruk-dilek kipinin *biçimleri*: Örnek: *Bar-ayın* ‘gideyim’.

	Teklik	Çokluk
I. şahıs	-ayın/-eyin	-alı/-eli; -alık/-elik; aylı/-eyli
II. şahıs	-gın/-gin; -kın/-kin	-ıgar/-iger; -gılgar/-gileger; -kılagar/-kileger
III. şahıs	-zın/-zin; -sın/-sin	-zın/-zin; -sın/-sin

Dilek-şart kipi **-ar/-er ya da -gay/-gey** ile biten sıfat fillerden sonra **edi-** yardımcı fiiliyle yapılır: *Bar-ar edi-m* ‘giderdim’, *bar-gay edi-m* ‘gidecektim’.

2.3.6 Şahıs öbeği cümle içinde özne ve yüklem ilişkilerini gösterir ve kısaltılmış biçimleriyle gerçekleştirilir. (bk. 2.4.0)

ZAMAN ÖBEKLERİ

Şimdiki Zaman

- 1) **-ıp/-ip jat-; -ıp/-ip jadır-:** Şu andaki şimdiki zamanı oluşturmaktadır. Örneğin; *Men bar-ıp jad-ım / men bar-ıp jadır-ım* ‘şu anda gidiyorum’.
- 2) **-a-dır/-e-dir-; -aat/-eet-:** Devamlı şimdiki zamanı oluşturmaktadır. Örneğin; *Men bar-a-dır-ım / men bar-aad-ım* ‘giderim’.

Geçmiş Zaman

- 1) *Görülen geçmiş zaman:* **-dı/-di; -tı/-ti**
Men bar-dı-m ‘ben gittim’.

- 2) Öğrenilen geçmiş zaman: **-gan/-gen; -kan/-ken**
Men bar-gan-ım / bar-ga-m ‘gitmişim’.
- 3) Şimdiki geçmiş zaman: **-ıp/-ip jat-tı**
Bar-ıp jat-tı-m ‘şu an gittim’.
- 4) Görülen geçmiş zamanın hikâyesi: **-ıp/-ip tur-dı**
Bar-ıp tur-dı-m ‘gidiyordum’.
- 5) Öğrenilen geçmiş zaman: **-ıp/-ip tur-**
Bar-ıp tur-um ‘bilindiği üzere ben gitmişim’.
- 6) Öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi: **-gan/-gen edi-**
Bar-gan ed-im ‘gitmiştim’.

Gelecek Zaman

- 1) Şimdiki-belirsiz gelecek zaman: **-ar/-er** (Bu biçim belirsiz-şimdiki zamanı oluşturur.)
Bar-ar-ım ‘belki gideceğim’.
- 2) Belirli gelecek zaman: **-a-t/-e-t** (Bu biçim belirli gelecek zamanı oluşturur, gelecekte yapılacak işi, hareketi her zamanki gibi; devamlı olarak ifade eder.)
Bar-a-d-ım ‘gideceğim’.
- 3) Gereklik gelecek zaman: **-atan/-eten**
Bar-atan-ım ‘gitmeliyim’.

Altay dilinde **işaret ve yer kavramları** işaret zamirleriyle gerçekleştirilir.

Filil olumsuz biçimi fiil gövdesine getirilen **-ma/-me, -ba/-be** ekleriyle yapılır.

2.3.7 Altay dilinde adların, kelimelerin değişme sisteminde çokluk kategorisi (bk. 2.3.3) ad durum kategorisi (bk. 2.3.4), iyelik ekleri kategorisi (bk. 2.3.4) ve kişi kategorisi (bk. 2.3.6) bulunur.

SIFATLAR

Derecesiz sıfatlar hiçbir özel dil bilgisi görevi almazlar.

Sıfatların karşılaştırılma dereceleri:

- 1) **Pekiştirme sıfatları** : Pekiştirme derecesi tam ya da kısmen tekrarlamayla oluşur. Örneğin; *jaan-jaan* ‘büyük büyük’, *kıpkızıl* ‘kıpkırmızı’.
- 2) **En üstünlük derecesi**: En üstünlük derecesi anlamı kuvvetlendirici söz ile oluşturulur. Örneğin; *eñ jakşı* ‘pek iyi’, *süreen biyik* ‘çok yüksek’.

ZARFLAR

- a) **Nitelik zarfları** : *Jakşı* ‘iyi’, *uur* ‘ağır’
- b) **Nicelik zarfları** : *As* ‘az’
- c) **Zaman zarfları** : *emdi* ‘şimdi’
- ç) **Yer zarfları** : *Iraakta* ‘uzak’
- d) **Durum zarfları** : *Eye* ‘evet’, *jok* ‘hayır’

SAYI SIFATLARI

Bir 'bir', *eki* 'iki', *üç* 'üç', *tört* 'dört', *beş* 'beş', *altı* 'altı', *jeti* 'yedi', *segis* 'sekiz', *togus* 'dokuz', *on* 'on', *on bir* 'on bir', *jirme* 'yirmi', *odus* 'otuz', *törtön* 'kırk', *bejen* 'elli', *altan* 'altmış', *jeten* 'yetmiş', *segizen* 'seksen', *toguzon* 'doksan', *jüs* 'yüz', *muñ* 'bin'.

Sıra, topluluk ve ayrık sayı sıfatları eklerle oluşturulur. (Bk. 2.5.2) Kesirli sayı sıfatları ise sentaks yoluyla oluşturulur. *Bir büdün onnuñ eki ülüzi* 'bir tam onda iki 1,2'

ZAMİRLER

- a) *Şahıs zamirleri* : *Men* 'ben', *sen* 'sen', *ol* 'o', *bis/bister* 'biz', *sler/slerler* 'siz', *olor* 'onlar'.
- b) *İşaret zamirleri* : *Bul* 'bu', *ol* 'o', *tu/tuu ol* 'şu', *mindıy* 'böylece', *ondıy/andıy* 'öylece', *mundagı* 'buradaki', *ondogı/andagı* 'oradaki'...
- c) *Sıfat zamirleri* : *Meniñ* 'benim', *seniñ* 'senin', *onuñ* 'onun', *bistiñ* 'bizim', *slerdiñ* 'sizin', *olardiñ* 'onların'.
- ç) *Dönüşlülük zamirleri* : *Boum* 'kendim', *boyıñ* 'kendin', *boyı* 'kendisi'...
- d) *Belirtme zamirleri* : *Onçozi* 'bütün', *bastıra* 'hepsi', *kajı bir* 'kimi, bir', *ar* 'her'...
- e) *Soru zamirleri* : *Kem* 'kim', *ne* 'ne', *kajı* 'hangi', *kandıy* 'nasıl', *kañça* 'kaç', *kaçan* 'ne zaman', *kayda* 'nerede'...
- f) *Belirsiz zamirler* : *Kem de* 'birisi', *ne de* 'bir şey', *kaçan-da* 'bir gün', *bir neme* 'bir şey', *bir kaçan* 'bir zaman', *bir kajı* 'kimi, bir'...
- g) *Olumsuzluk zamirleri* : *Kem de emes* 'hiç kimse', *ne de emes* 'hiçbir şey', *kaçan da emes* 'hiçbir zaman'...

CÜMLE DIŞI ÖĞELER

- a) **Edatlar**
- 1) *Soru edatları* : **ta/te; ba/be; pa/pe**: *Aldıñ ba?* 'aldın mı?';
na/ne: *Olor kelgen ne* 'onlar gelmediler mi?'
- 2) *Doğrulama edatları* : **Ok** 'ya': *Ol ok kün* 'ya o gün?';
iyne 'ki, ya; ne de olsa': *Andıy kerek türü iyne* 'İşin püf noktası bu ya!'
- 3) *Sınırlama edatları* : **la/le**: *May ayda la* 'sadece mayıs ayında'.
- 4) *Yalın edatlar* : **üçün** 'için', **+la/+le** 'ile, birlikte', **jaar** 'doğru', **sayın** 'her'.
- 5) *Adlarla kullanılanlar* : **Aldında** 'önünde', **ortozında** 'ortasında', **arazında** 'arasında'.
- 6) *Fiillerle kullanılanlar* : **Jetire** 'kadar', **ötküre** '-dan sonra'.
- b) **Bağlayıcılar**
- 1) *Bildirme bağlaçları* : **da/de** 'da/de', **la/le** 've', **baza** 'daha'...
- 2) *Ayrımlaştırıcı bağlaçlar* : **emeze** 'veya', **aysa** 'ya da'
- 3) *Karşıt anlamlı bağlaçlar* : **je** 'ama, fakat', **deze** 'ise'.

ÜNLEMLER VE MİMİKLER

- a) *Ses taklidi ünlemler* : *tars* ‘gürültü taklidi’, *sıgır* ‘ıslık taklidi’
 b) *Haykırma ünlemleri* : *kalak* ‘üzüntü haykırışı’, *joo* ‘ağrı haykırışı’
 c) *Mimikler* : *tozır* ‘gözleri faltaşı gibi açma’, *bürt* ‘dudakları bükme’

2.4.0 ÇEKİM ÖRNEKLERİ**Ad Durum Ekleri**

	ünlü ile bitenlerden sonra	/m/, /n/, /ñ/ ile bitenlerden sonra	/l/, /r/, /y/ ile bitenlerden sonra	tonsuz ünsüz ile bitenlerden sonra
Yalın	Ø	Ø	Ø	Ø
İlgi hâli	+nñ/+niñ	+nñ/+niñ	+dñ/+diñ	+tñ/+tiñ
Yükleme hâli	+nı/+ni	+dı/+di	+dı/+di	+tı/+ti
Yönelme hâli	+ga/+ge;+go/+gö	+ga/+ge;+go/+gö	+ga/+ge;+go/+gö	+ka/+ke;+ko/+kö
Bulunma hâli	+da/+de;+do/+dö	+da/+de;+do/+dö	+da/+de;+do/+dö	+ta/+te;+to/+tö
Ayrılma hâli	+dañ/+deñ;+doñ/+döñ	+nañ/+neñ;+noñ/+nöñ	+dañ/+deñ;+doñ/+döñ	+tañ/+teñ;+toñ/+töñ

İyelik çekiminde yönelme (+na/+ne; +a/+e; +o/+ö;), yükleme (+n) ve bulunma (+nda/+nde) durumlarının değişik şekilleri vardır.

Şahıs Zamirleri

Yalın	men	ben	sen	sen	ol	o
İlgi hâli	meniñ	benim	seniñ	senin	oniñ	onun
Yükleme hâli	meni	beni	seni	seni	onı	onu
Yönelme hâli	mege	bana	sege	sana	ogo	ona
Bulunma hâli	mende	bende	sende	sende	ondo-anda	onda
Ayrılma hâli	meneñ	benden	seneñ	senden	onoñ-anañ	ondan

Çokluk kişi zamirlerinin çekimi teklik kişi zamirlerinin çekimi gibidir.

İşaret Zamirleri

Yalın	bu	bu
İlgi hâli	mınıñ-muniñ	bunun
Yükleme hâli	mını-munı	bunu
Yönelme hâli	bogo-boo	buna
Bulunma hâli	mında-munda	bunda
Ayrılma hâli	mınañ-munañ	bundan

İyelik Ekleri

	Teklik	Çokluk
I. şahıs	+m, +ım/+im	+bıs/+bis, +ıbıs/+ibis
II. şahıs	+ñ, +ıñ/+iñ	+gar/+ger, +ıgar/+iger,
III. şahıs	+zu/+zi, +ı/+i	+zu/+zi, +ı/+i

*Fül Şahıs Ekleri**Tam biçimler*

	Teklik	Çokluk
I. şahıs	+mın/+min, +bın/+bin, +pın/+pin	+bıs/+bis, +pıs/+pis, +ıs/+is
II. şahıs	+zın/+zin, +sın/+sin	+zıñar/+ziñer, +sıñar/+siñer, +zıgar/+zıger, +sıgar/+sıger
III. şahıs	Ø	+lar/+ler, +dar/+der, +tar/+ter

Kısaltılmış biçimler

	Teklik	Çokluk
I. şahıs	+m, +ım/+im	+bıs/+bis, +ıbıs/+ibis, +ıs/+is, +k/+ık+ik
II. şahıs	+ñ, +ıñ/+iñ	+gar/+ger, +ıgar/+iger,
III. şahıs	Ø	+lar/+ler, +dar/+der, +tar/+ter

Çağdaş edebî Altay dilinde kişi kategorisinin tam biçimi sık kullanılmamaktadır.

2.5.0 SÖZ DİZİMİ YAPISI BİLGİLERİ**2.5.1 Altayca Kelime Yapıları**

- 1) *Kök*,
- 2) *Yapma ekleri*,
- 3) *Hâl ve çekim ekleri*,
- 4) *Söz değişimi ekleri*.

2.5.2 Kelime Yapımı*Ad Yapım Ekleri*

- 1) *Addan ad yapım ekleri*:

- +*çak/+çek* : *Börü* 'kurt' → *bala+çek* 'kurtçuk'.
 +*aş/+eş* : *Ayak* 'fincan' → *ayag+aş* 'fincancık'.
 +*daş/+deş* : *Ayıl* 'ev' → *ayıl+daş* 'komşu'.
 +*çı/+çi* : *Añ* 'hayvan' → *añ+çı* 'avcı'.
 +*lık/+lik* : *Bay* 'zengin' → *bay+lık* 'zenginlik'.

2) Fiilden ad yapım ekleri:

-l	: <i>Jirga-</i> ‘sevin-’ → <i>jirga-l</i> ‘sevinç’.
-n, -in/-in	: <i>Juu-</i> ‘topla-’ → <i>juu-n</i> ‘toplantı’.
-it/-it	: <i>Bas-</i> ‘yürü-’ → <i>bazı-t</i> ‘yürüyüş’.
-tu/-ti	: <i>Sural-</i> ‘sorul-’ → <i>sural-tu</i> ‘rica’.
-ım/-im; -um/-üm	: <i>Öl-</i> ‘öl-’ → <i>öl-üm</i> ‘ölüm’.
-ma/-me; -ba/-be; -pa/-pe	: <i>Jıldır-</i> ‘kapa-’ → <i>jıldır-ma</i> ‘kapamaç’.
-ık/-ik	: <i>Biçi-</i> ‘yaz-’ → <i>biçi-k</i> ‘yazı’.
-ki/-ki	: <i>Sus-</i> ‘çek-’ → <i>sus-ki</i> ‘kova, kepçe’.
-gış/-gış; -kış/-kış	: <i>As-</i> ‘as-’ → <i>as-kış</i> ‘askı’.
-kın/-kin	: <i>Jay-</i> ‘taş-’ → <i>jay-kın</i> ‘taşma’.

Sıfatların Yapımları

1) Addan sıfat yapım ekleri:

+zak/+zek; +sak/+sek	: <i>Suu</i> ‘su’ → <i>suu+zaklı</i> ‘susayan’.
+lu/+lü	: <i>kar</i> ‘kar’ → <i>kar+lu</i> ‘karlı’.
+gı/+gi; +kı/+ki	: <i>Kış</i> ‘kış’ → <i>kış+kı</i> ‘kışlık’.
+dıy/+diy; +tıy/+tiy	: <i>Bala</i> ‘çocuk’ → <i>bala+dıy</i> ‘çocukça, çocuk gibi’.

2) Sıfattan sıfat yapım ekleri:

+su/+sü; +sımak/+simek	: <i>Ak</i> ‘beyaz’ → <i>ak+su</i> ‘beyazımtırak’, <i>kara</i> ‘siyah’ → <i>kara+sımak</i> ‘siyahımtırak’.
+tım/+tim	: <i>kızıl</i> ‘kırmızı’ → <i>kıskıl+tım</i> ‘kırmızımtırak’.

3) Fiilden sıfat yapım ekleri:

-çak/-çek; -çaan/-çeen; -çañ/-çeñ	: <i>Açın-</i> ‘kız-’ → <i>açın-çak</i> ‘kızgın’.
-k; -kak/-kek	: <i>Tos-</i> ‘kırıl-’ → <i>tos-kok</i> ‘kırılğan’.
-ñkay/-ñkey; -mkay/-mkey	: <i>Iyla-</i> ‘ağla-’ → <i>ıyla-ñkay</i> ‘ağlamaklı’.
-kın/-kin	: <i>Köç-</i> ‘göç-’ → <i>köç-kin</i> ‘göçmen’.

Zarflar**Addan zarf yapım ekleri**

+ın/+in; +ınça/+inçe; +ay/+ey; +ayınça/+eyinçe	: <i>Çın</i> ‘gerçek, hakikat’ → <i>çın+ın</i> ‘gerçekten, hakikaten.’
+karı/+keri	: <i>İç</i> ‘iç’ → <i>iç+keri</i> ‘içeri’.
+dañ/+deñ; +tañ/+teñ; +nañ/+neñ	: <i>Aray</i> ‘sessiz, yavaş’ → <i>aray+dañ</i> ‘sessizce, yavaşça’.
+dıy/+diy; +tıy/+tiy	: <i>Töö</i> ‘deve’ → <i>töö+dıy</i> ‘deve gibi’.
+lap/+lep; +tap/+tep; +dap/+dep	: <i>Orus</i> ‘Rus’ → <i>orus+tap</i> ‘Rusça’.
+ça/+çe	: <i>At</i> ‘at’ → <i>at+ça</i> ‘at gibi’.

Sıra Sayı Sıfatlarının Yapımı

+**ınçı**/**+inçi** ekleriyle yapılır: *Bej+inçi* ‘beşinci’...

Topluluk Sayı Sıfatlarının Yapımı

Topluluk sayı sıfatları **+u/+ü**, **+la/+le**, **+ıla/+ile** [*ekü* ‘iki kişi’], **+lap/+lep**, **+dap/+dep**, **+tap/+tep** [*üç+tep* ‘üç kişi’] ekleriyle; **ayrık sayı sıfatları** ise **+dañ/+deñ**, **+tañ/+teñ**, **+nañ/+neñ** [*beş+teñ* ‘beşer’] ekleriyle yapılmaktadır.

Füllerin Yapımları

1) *Addan fiil yapım ekleri:*

+la-/+le-; **+da-/+de-**; **+ta-/+te-** : İş+te- ‘çalış-’, kara+la- ‘karar-’.

+r-, **+ır-/+ir-** : Kıska+r- ‘kısalt-’.

+kar-/+ker- : Baş+kar- ‘yönel-’.

+sa-/+se-; **+za-/+ze-** : Suu+za- ‘susa-’.

+sın-/+sin-; **+zın-/+zin-** : Sook+sın- ‘üşü-’.

+ı-/+i- : Bay+ı- ‘zenginleş-’.

+r-, **+ar-/+er-** : Ağ+ar- ‘ağar-’.

2) *Fülden fiil yapım ekleri:* (Bk. 2.3.5)

Füller birleşik kelimelerden de türetilir: *Jamam kör-* ‘nefret et-’, *tars et-* ‘gürültü yap-’, *mobilizivat et-* ‘seferber et-’, *biçip ber-* ‘başkaları için yaz-’, *körüp sal-* ‘göz at-’, *bayıp bar-* ‘zenginleşmeğe başla-’.

Özel Olmayan Fiil Biçimleri

a) *Master:*

-u/-ü<-uu/-üü : *Sat-* ‘sat-’ → *sad-u* ‘satış’.

-ş, -ış/-iş : *Sok-* ‘vur-’ → *sog-ış* ~ *sog-uş* ‘vuruş, savaş’.

b) *Sıfat-fiil:*

-gan/-gen; -kan/-ken : *Bar-gan* ‘gitmiş’.

-atan/-eten, -ytan/-yten : *Çıda-ytan* ‘sabreden’.

-r, -ar/-er : *Çığ-ar* ‘çıkarmak’

b) *Zarf-fiil:*

-a/-e, -y : *Kör-ö* ‘göre göre’

-p, -ıp/-ip : *Atıp* ‘alıp’.

-galı/-geli, -kalı/-keli : *Kel-gel* ‘geleli’

-kajın/-kejin : *Bar-gajın* ‘gideceği zaman’

2.5.3 Kelime Öbeklerinin Dizimi

Sıfat tamlamaları bitişme yoluyla oluşturulur: *Agaş ayıl* ‘ahşap ev’, *biyik tuu* ‘yüksek dağ’, *altı at* ‘altı at’, *kelgen kiji* ‘gelen kişi’.

Ad tamlamalarının tamlayanı ilgi hâli ekini, tamlananı ise iyelik eklerini taşımaktadır: *Jerdin üsti* ‘yerin üstü’, *onñ kelgeni* ‘onun gelişi’.

Kelimelerin yansız biçimi durumunda sonraki kurallar yerine getirilir: Yapan yüklemden, tamlayan tamlanandan; belirten belirtilenden önce gelir. Örneğin; *Tüş jerinde ogo bir buurul baştu çırçık çıraylu örökön bazın keldi* ‘Düşünde ona beyaz saçlı, kırışık yüzlü bir ihtiyar yaklaştı’.

2.5.4 Birleşik cümle birkaç cümlelerin bağlayıcı ya da bağlayıcısız olarak birleştirilmesiyle meydana gelir. Örneğin; *men sege torko ton kiydirim, çırak jakşı atka mindirerim* ‘ben sana ipek kürkü giydirim ve en iyi ata bindirim’.

Birleştirme ve karşıtlık Bağlayıcıları: *A* ‘ama, ise’, *je* ‘ama, fakat’; **ayrılaştırma:** *Ay* ‘ama, ise’.

Karmaşık cümle üç çeşittir: Bağlayıcısız (şartlı), bağlayıcı ve dolaylı-dolaysız. Örneğin; *men şkolda bolbodım, neniñ için deze bajım oorıdı* ‘okulda yoktum, çünkü başım ağrıyordu–başım ağrıdığı için okula gitmedim.’

2.6.0 KELİME HAZİNESİ

Altay dilinin ayırt edici özelliği bünyesinde çok sayıda alıntı kelimelerin bulunmasıdır. En eski alıntılar arasına Çince (*kañza* ‘pipo’<guandza), Sanskritçe (*erdine* ‘mücevher’<ratna) ve eski İran dili (*kurbustan*<Ahuramazda) girer. Yeni alıntılara örnek olarak Moğolca alıntılar gösterilebilir: *Jebe* ‘ok’<dzebe; *öböğön* ‘dede, ihtiyar’<ebügen... En yeni alıntılar ise Rusça (*zomok* ‘kilit’, *serip* ‘orak’) -Rus halkının komşu dilleri aracılığıyla- Arapça ve Farsça alıntı kelimelerdir: *Saat* ‘saat’<Ar. saat, *arakı* ‘votka’<Ar. arak; *kalık* ‘halk’<Ar. halk.

2.7.0 Altay dilinin güney ve kuzey lehçeleri arasında büyük farklılıklar vardır, bunun için farklı öbeklere ayrılmaktadır. Güney lehçesi Kıpçak-Kırgız koluna girer, kuzey lehçesi ise Türk dilinin doğu kolundaki Uygur koluna girer.

Güney ve kuzey lehçeleri arasındaki genel ayrılıklar:

1) ses yapısındaki ayrılıklar: Kuzey lehçesinde birinci hecede u, ü, i, oo; güney lehçesinde o, ö, e, uu ünlüleri; kelime başlarında ise kuzey lehçesinde /ç/ güney lehçesinde ise /j/ ünsüzü bulunur

2) Dil bilgisi yapısındaki ayrılıklar: Ad durumlarından bulunma hâlinin kuzey lehçesinde dar ünlülerle güney lehçesinde geniş ünlülerle olmasıdır.

KAYNAK

BASKAKOV, N.A. (1997), **Алтайский язык**. В книге «Языки мира: Тюркские языки. Кыргызстан: Бишкек., 179-187 с.

BASKAKOV, N.A. (1997), **Dünya Dilleri-Türk Dilleri “Altay Dili”** [Yazıkı Mira-Turkskiye Yazıkı. İzdatelskiy Dom Kırgızistan]: 3. Baskı, Bişkek, 543 s. Kırgızistan Yayınevi., s. 179-187.